BORGARE OCH BRUKSPATRONER

Av professor Hugo E. Pipping

Gods och guld ha vanligen varken fädernesland eller språk. Företagsamheten flyger vida vägar och har breda vingar. Handeln är en flyttfågel. Varorna ha intet nationellt kännemärke. Så var det åtminstone under 1800-talet, den växande industrialismens och frihandelns gyllene tid. Jorden är känsligare för främmande händers grepp. Men även dess öden ha sina skiften, och den kan långsamt vänja sig vid nya steg och nya röster.

Finlands bebyggelsehistoria vet berätta om odlings- och språkgränser, som ha förskjutit sig under trycket av vandringar och krig. En viss stabilisering har dock sedan länge inträtt. I stort sett ha gränserna mellan de svenska och finska bosättningsområdena hållit sig ganska oförändrade under hundra år. Förändringarna komma sig mest därav, att en ny typ av bebyggelse har uppträtt. Städerna ha brett ut sig. Förstäder, villaorter, industri- och stationssamhällen ha uppkommit. Det är de, som ha sprängt många svenska bosättningsområden i Finland, bl. a. i det svenska Nyland, hotat av tudelning genom den kil, som tränger sig upp längs stambanan norrut från Helsingfors. Men i stort sett är det alltjämt lätt att visa, vad som är svenskt och finskt och var den svenska jordens gränser gå. Till dennas stabilitet har medverkat den omständigheten, att lägenheterna i så

pass stor utsträckning utgöras av smärre bondebruk med få anställda. Via storgodsens tillfälliga arbetskraft sipprar finsk inflyttning lättare in.

Samtidigt får man inte glömma den roll, som svenskspråkiga godsägare ha spelat som odlingens pionjärer långt utanför de svenska bosättningsområdena, i Tavastland, Savolaks och Karelen. Svensk herrgårdskultur har genom dem spritt sig och har inte varit utan betydelse för den allmänna kulturbilden. Detsamma gäller den äldre prästgårdskulturen.

Svårare är, av skäl som nyss anfördes, att påvisa den svenska insatsen i handel och industri, därför att dessa näringsgrenar oftast sakna den nationella kulturens särmärken. Vi känna hanseaternas roll i Sveriges ekonomiska historia. De te sig i flera avseenden som inkräktare, och de försvunno i sinom tid. Men 1600-talets inflyttade tekniker, handels- och finansmän av nederländsk eller tysk börd och Göteborgs engelsmän i en senare tid acklimatiserades. Var deras insats mindre svensk på grund av deras härstamning?

Även Finlands stadskultur uppvisar kosmopolitiska drag. Åbo var troligen ännu i början av 1700-talet en trespråkig stad, där det inom borgerskapet talades svenska, finska och tyska. I Viborg kom ett fjärde språk till: ryskan. Bland bruksidkarna i södra Finland på 1600- och 1700-talet funnos inflyttade rikssvenskar och tyskar, men även i Finland infödda män, säkert övervägande svenskspråkiga. Försök ha gjorts att ge striderna inom borgerskapet i Åbo, bl. a. i samband med riksdagsmannavalen på 1700-talet, en språklig karaktär. Sanno-

likt var det mera fråga om intressekonflikter mellan olika sociala skikt av borgare.

Även under 1800-talet förekom inflyttning till Finland. Inom industrien kan påvisas inflyttade svenska och norska grundare. Ännu kvarlevande handelsfirmor grundades av tyskar. Ryska handelsmän sökte sig till Finland. Men de flesta acklimatiserades, och i stort sett vart svenskan deras språk. Ty svenskan var städernas ledande språk, i synnerhet i de övre skikten. Ännu så sent som 1880 var proportionen mellan finsk- och svensktalande i Finlands städer 100:65. Den är nu, sextio år senare (1940) ungefär 100:20.

Detta ledande svenska språk antogs av de inflyttade, sannolikt i rätt stor utsträckning även av inhemska finskspråkiga, möjligen med undantag för Viborg, där språkförbistringen länge levde kvar. Finlands nyare stadskultur och stadsnäringar föddes sålunda på svenska. Någon språkfråga var det knappast tal om, och då den gjorde sitt inträde på den merkantila arenan, var det snarast i den meningen, att man medvetet ville skapa finskspråkiga företag: en finsk bank (Kansallis-Osake-Pankki 1889) och finska försäkringsbolag (Suomi 1890, Pohjola 1891). Det var egentligen först genom konkurrensens lag, som de äldre i branscherna verkande företagen blevo svenska, d. v. s. de leddes av svenskspråkiga män, ehuru de i sin verksamhet fortfarande och i växande mån beaktade även finskspråkiga kunder på deras modersmål.

En ny ekonomisk verksamhetsform, kooperationen, kom till vid sekelets början, delvis med finskt nationella motiv, och den har genom sin demokratiska konstruk-

tion givetvis en ledande, stark finsk majoritet, ehuru den demokratiska principen samtidigt tillförsäkrar de svenska andelslagen och deras sammanslutningar språklig respekt. I viss mån ha svenska importföretag och svenska småhandlande lidit av konkurrensen med kooperationen.

I den ekonomiska företagsamhetens utveckling finnas företeelser, som ha varit ägnade att utsudda de annars allt skarpare vordna nationella gränserna. Till dem hör den växande bolagsbildningen. Aktiebolaget är eller kan åtminstone vara språkligt indifferent. Mycket beror på ledningen och på den miljö, där bolaget verkar, mindre på aktieägarna, såsom många exempel visa. Till en viss förfinskning har bidragit bildandet av allehanda ekonomiska intresseföreningar med olikspråkiga medlemmar. Finskan, folkmajoritetens språk, har i dem fått en större plats, än som kanske betingas av de ledande personligheterna, bl. a. därför att dessa sammanslutningar ha utbyggd representation och täta förbindelser med statsmakten i ekonomiskt-politiska frågor och på senaste tid inom den växande reglementeringen. Affärslivets byråkratisering verkar i förfinskande riktning.

Företagens geografiska placering och språkliga miljö har också sina verkningar på administrationens språk. Industrins lokalisering sker efter andra principer än språkets. Den följer vattenkraftens, mineralfyndigheternas, skogarnas, arbetskraftens placering. Svenskspråkiga grundare ha därför ofta hamnat i en rent finskspråkig omgivning. I äldre tider, då den industriella administrationen var mera patriarkalisk, hade skiljaktigheten mellan kontorets och omgivningens språk inte så

mycket att betyda; den språkliga skillnaden ansågs lika naturlig som den sociala. Senare har miljöns språk inte kunnat undgå att influera till sin ledning svenskspråkiga företag. Dock torde byte av modersmål i affärskretsar knappast ha förekommit i den utsträckning, som t. ex. under senare hälften av 1800-talet var vanlig inom den akademiska världen.

Att en press på "svenska" företag tidvis har övats från äktfinskt håll, t. ex. i samband med donationer, som ha gjorts för svenska kulturella ändamål, kan inte bestridas och inte heller att bojkotthot har framkallat skyltförändringar och t. o. m. djupare ingripande förfinskning. Men i stort sett är detta undantag som bekräfta regeln, nämligen att affär är affär, att de svenskspråkiga affärsledarna ha hållit på sitt, att svensk ungdom har anlag för affärsverksamhet och teknik och förmått göra sig gällande även inom finsk- och tvåspråkiga företag och att det svenska elementet i handel och industri således har stått sig, trots påfrestningar och till åtskillnad från en inom administrationen mycket längre gående förfinskning.

Det ovan anförda visar svårigheterna att ange ett kvantitativt preciserat mått på de finlandssvenska insatserna i Finlands ekonomiska liv. Det är svårt att rensa ut de kosmopolitiska dragen och att hålla de inre nationella gränserna klara, i synnerhet vid en äldre tidpunkt, då ingen språkfråga fanns i nutida bemärkelse. Affärsverksamheten och tekniken har i och för sig intet språkligt syfte. Men ändå är det lätt att visa, vilken roll finlandssvensk företagsamhet och finlandssvensk teknisk kunskap har spelat inom den snabba utvecklingen

av landets handel och industri, låt oss säga under de senaste hundra åren. Urvalet måste bli i någon mån godtyckligt och gränserna svävande, men kanske exemplen ändå kunna ge något som närmar sig en helhetsbild.

Med ålderns rätt, men också därför att den har försiggått i svenska bygder, bör bruksverksamheten i södra Finland nämnas först. Namn sådana som Fiskars, Billnäs, Dalsbruk m. fl., alltjämt blomstrande industrier, ha gamla svenska traditioner. Grundarna på sin tid voro till stor del av rikssvensk och tysk extraktion, men acklimatiserades. Familjerna Bremer, Hising-Hisinger, Julin-von Julin, Petersen-af Petersen förtjäna nämnas, alla inkomna från Sverige. I andra trakter verkade bruksfamiljen Björkman-Björkenheim. Även i äldre adliga familjer av blandad rikssvensk och finländsk extraktion idkades industriell verksamhet, t. ex. Boije och von Willebrand.

Borgarna i den gamla huvudstaden Åbo intogo givetvis på sin tid en framskjuten plats i landets handelsvärld. De voro redare och importörer, men de hade också bruksintressen och framträdde på 1800-talet på nytt som industrigrundare. Den Julinska släktens stamfader hade varit apotekare i Åbo, och familjen blev genom gifte befryndad med det Dahlströmska huset. Bröderna Ernst och Magnus Dahlström, med stora industriella intressen även utanför Åbo, ha för alltid inskrivit sina namn i den finlandssvenska kulturens historia genom sina donationer till förmån för Åbo akademi. Ernst Dahlström var bl. a. en av de första ledarna för Kymmene bruk. Till Åbodonatorerna hör

även familjen von Rettig, inflyttad från Gävle. Dess tobaksfabrik består än i dag och har genom köp brett ut sig även till annan ort. Till Åbo inflyttade 1743 boktryckaren Johan Christoph Frenckell, grundare av en livskraftig företagardynasti. Tryckeriet består alltjämt, överflyttat till Helsingfors. Familjen hörde sedermera till föregångarna i pappersbranschen och har fortfarande vidsträckta industriella intressen.

Av städerna mellan Åbo och Österbotten må nämnas Björneborg, vid Kumo älvs mynning och därför med en framträdande plats inom den nyare såghanteringen. Den på sin tid stora trävarufirman F. A. Juselius har upphört, men dess kapital bevaras i en stiftelse. I staden fortlever den stora Rosenlewska firman, nu med både sågverk, cellulosafabrik och annan industri.

De österbottniska handelshusens historia är inte skriven och svår att överblicka. Deras saga var väsentligen all i deras gamla form, sedan segelsjöfarten börjat sacka av. Några namn kunna nämnas, t. ex. det Wolffska huset i Wasa, vars ättlingar spelade en roll i träförädlingsindustriens utveckling, det Levónska, som var med om att grunda en bomullsfabrik och en ångkvarn i Wasa, det Kurténska, vars chef kommerserådet Joachim Kurtén grundade Finlands första provinsbank, Wasa aktiebank. I Jakobstad hade Ph. U. Strengberg en tobaksfabrik; där verkade också det stora Malmska huset och en industriell verksamhetsgren av den Schaumanska ätten. Genom gifte befryndad med familjen Malm var den från Tyskland härstammande släkten Donner, med säte i Gamlakarleby och senare med ekonomiska intressen på andra orter. Husen Snellman och Bergbom

äro ursprunget till bestående stora träförädlingsbolag i Uleåborg och Kemi. I Brahestad kan nämnas familjerna Sovelius och Fellman, den senare bekant genom donation till förmån för en svensk borgarskola, som dock sedermera förfinskades, i Kaskö den genom sina ostindiska resor och förbindelser kända, mångkunniga superkargören Peter Johan Bladh, som jämväl framträdde vid Borgå lantdag 1809.

Helsingfors är en ung stad, som emellertid gick raskt framåt, sedan den blivit huvudstad 1812. Dess belägenhet mitt i det svenska Nyland bestämde den språkliga karaktären. Vid den tiden var huset Sederholm det ledande i borgerskapet. Sedan följde det Borgströmska, som också hade industriella intressen, bl. a. som delägare i det av rikssvensken A. W. Wahren grundade bomullsspinneriet i Forssa. En medlem av familjen, den även politiskt verksamme unge skandinaven och liberalen Henrik Borgström d. y., blev pionjär på kreditväsendets område. Han var den första chefen såväl i landets första affärsbank, Förenings-Banken i Finland (1862) som i Finlands Hypoteksförening (1861).

I Helsingfors uppkom landets första och största ångfartygsaktiebolag, grundat av sjökaptenen Lars Krogius d. ä., vars verk fortsatts av hans ättlingar. Av tysk och schweizisk extraktion, men acklimatiserade voro grundarna av de Stockmannska och Fazerska firmorna, den förra varuhus, den senare sötsaksfabrik. Den ryska bryggerifirman Sinebrychoff försvenskades. Framskjutna affärsmän vid sekelskiftet voro svågrarna Hj. Schildt och Mauritz Hallberg, den senare donator till förmån för svenska vetenskapliga ändamål. Med rot

i den svenskspråkiga småfolksklassen växte kommerserådena Julius Tallberg och K. H. Renlund till kapitalstarka män i järn- och byggnadsbranschen. Bägge voro donatorer, Renlund skapare av en stor stiftelse bärande hans moders namn och främst avsedd att främja vården av finlandssvenska barn. I Helsingfors har den svenska Kimitosonen Amos Andersen utfört sin livsgärning främst i tryckeribranschen, frikostigt stödjande både svenska och andra allmänna ändamål.

Utom den nyss nämnda första banken, numera Nordiska Föreningsbanken, tillkommo i slutet av förra seklet och början av 1900-talet flera andra smärre bankföretag av väsentligen svensk karaktär. Av dem består Helsingfors Aktiebank, landets i storleksordning tredje bank, som med sig har införlivat flera andra. I Helsingfors bildades också de första försäkringsbolagen av svenska ekonomiska kretsar.

Medan affärsbanksverksamheten helt naturligt blir tvåspråkig till sin natur, har inom den mera lokalt betonade sparbanksdriften en rätt klar språkuppdelning ägt rum. De svenska bosättningsområdena ha sina egna svenska sparbanksföreningar. Inom kooperationen verkar ett svenskt centralförbund, ett svenskt smörexportandelslag Enigheten och runt landet enspråkigt svenska andelsaffärer.

Förlagda till Helsingfors äro de industriella förbunden och centralföreningarna tvåspråkiga, men med starkt svenskt inslag i ledningen. Av namn kunde nämnas de nyligen bortgångna bergsråden Jacob von Julin och Gösta Serlachius, stiftare av de viktigaste försäljningsföreningarna inom träförädlingsbranschen.

Till landets yngsta, men med avseende å exporten mest framträdande städer hör Kotka, vid Kymmene älvs mynning och vid det svenska Nylands östra språkgräns. Trävaruuppsvinget gav orten dess betydelse på 1870-talet. Till pionjärerna hörde en rikssvensk, Hjalmar Cassel och norrmän, främst Hans Gutzeit. Norrut ligga en rad industriella inrättningar vid Kymmene älv, alla kan man säga grundade av svenskspråkiga män och de flesta fortfarande med svenska som administrativt språk. Genom de Dahlströmska donationerna har Åbo akademi ekonomiska intressen i Kymmene Ab. I Fredrikshamn var den Ahlqvistska firman dominerande i industriens barndom.

Viborg utgjorde, såsom redan nämnts, länge ett språkligt konglomerat, där man rörde sig ledigt på "alla fyra", som det sades, d. v. s. på svenska, finska, tyska och ryska. Utvecklingen har dock gått i riktning mot förfinskning, i synnerhet efter den ryska porentetiska ockupationen genom Moskvafreden 1940. Till Viborgs- och Saimadistrikten får man dock fortfarande räkna den gamla förnämliga Hackmanska firman, en gång tysk, sedermera försvenskad, som innehar olikartade industriella företag. Ensodalen, kallad Finlands Ruhr, upptäcktes på sin tid av svenskspråkiga industrigrundare. Själva Enso grundades av friherre A. Standertskjöld, arvtagare till en i Ryssland ärvd förmögenhet. Hans frände översten Hugo Standertskjöld hade själv gjort sin lycka i Ryssland och investerade sitt kapital i industriell verksamhet i Finland såsom många andra med liknande karriär. Han överflyttade till en plats vid Saima kanals utflöde ur Saimen Kaukas trådrullefabrik, som sedan

växte ut till en stor koncern. Bland företag i den närbelägna Ensodalen må nämnas de stora Vuoksenniskaverken i metallbranschen, tillhöriga den från Åbo härstammande familjen Grönblom, som verksamt understött Åbo akademi.

Bland dem som ha verkat i de inre sjödistrikten, må nämnas brukspatron Erik Johan Längman, som gjorde både goda och mindre goda trävaruaffärer i början och mitten av 1800-talet och som vid sin död donerade sin förmögenhet till Finlands och Sveriges folk. Han var bl. a. delägare i Warkaus bruk, sedan helt övertaget av Viborgsfirman Wahl, nu i Ahlströmskoncernens ägo. Ett på sin tid legendariskt namn i trävarubranschen var apotekaren Christian Hohin från Jyväskylä. Det är att märka att apotekare med sin förening av goda kapitaltillgångar och naturvetenskapliga intressen spelade en anmärkningsvärd roll i Finlands äldre industriella historia; utom Hohin kunde nämnas apotekaren Achates Thuneberg, grundare av Finlands första träsliperi i Viborgstrakten, G. A. Serlachius pionjär i träsliperi- och pappersbranschen på Mänttä, vidare den redan nämnda Julinska stamfadern m. fl.

Bland bruken i östra Finland kan ytterligare nämnas Wärtsilä, på sin tid innehaft av den industriella föregångsmannen Nils Ludvig Arppe och senare med den förut nämnde K. H. Renlund som stor delägare. Firman har nu vuxit ut till en stor koncern med verkstäder och skeppsvarv bl. a. i Helsingfors och Åbo och med intressen jämväl i träförädlingsbranschen. Chef och ledare för den stora fusionsrörelsen är bergsrådet Wilhelm Wahlforss.

Den tack vare fristadsrättigheter sedan 1821 blomstrande industristaden Tammerfors var i likhet med Viborg i viss mån kosmopolitisk. Där finns för ovanlighetens skull engelska inslag i textilbranschen, bl. a. James Finlayson, grundare av en ännu bestående bomullsfabrik, senare ägd huvudsakligen av de tysk-rysk-baltiska familjerna von Nottbeck och von Rauch. Omnejden var och är finskspråkig, och senare ha stora, väsentligen finskspråkiga industrier tillkommit, bl. a. i skobranschen. Men i industriens barndom dominerade det svenska inslaget. Brukspatronerna G. A. Wasastjerna och A. Törngren grundade Tammerfors Linne- och Jern-Manufaktur Ab och Fredrik Idestam det första träsliperiet i större skala, följt av ett annat i den närbelägna Nokiadalen. Till Tammerforstrakten kan också räknas den redan nämnda Mänttäkoncernen.

Sist förtjänar tilläggas några ord om landskapet Åland, som har spelat en stor roll speciellt i segelsjöfartens historia. Namnet Julius Eriksson har internationell klang.

Härmed må rundvandringen vara avslutad. Orter, människor, industrier, handels- och rederiföretag ha hastigt passerat revy i brokig ordning. Gränsfall ha tangerats. Utlänningar ha nämnts, som mera eller mindre ha acklimatiserats, och inhemska män, som ha haft mera eller mindre utpräglad språklig färg. Somliga ha markerat sin position genom donationer för svenska ändamål — Dahlström, Grönblom, Hallberg, Renlund, von Rettig, Hugo Standertskjöld m. fl. — andra genom att framhålla sin ställning som svenska utposter. Alla ha varit affärsmän med i huvudsak praktiska, ekonomiska

syften, alla desslikes patrioter, ingen utan blick för förpliktelserna gentemot den närmaste omgivningen, även där den haft ett annat språk, de flesta en stark känsla för sitt svenska modersmål och för den svenska kulturens värden.

De banbrytande insatser, som de här nämnda och många med dem ha gjort, ha sålunda tjänat dubbla syften, dels det allmänna ekonomiska och speciellt industriella uppsvinget, varav landet i dess helhet har dragit det största gagn, dels det svenska namnets och det svenska arbetets heder och den finlandssvenska kulturens betingelser på hållfast ekonomisk grund. De ha i allt väsentligt lyckats i de strävanden, som äro varje sann finlandssvensks: att tjäna fosterlandet och svensk kultur i samma mått.